

Частина друга

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТЕХНІКА

Розділ 5

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ

5.1. Поняття, завдання та система криміналістичної техніки

Підвищення ефективності протидії сучасній злочинності потребує належного рівня забезпечення органів досудового розслідування відповідними техніко-криміналістичними засобами, прийомами, методами та практичними рекомендаціями під час виявлення, розслідування та профілактики кримінальних правопорушень і вирішення завдань кримінального судочинства. Одним із головних джерел надходження подібних новітніх техніко-криміналістичних засобів і методів та ефективного їх упровадження в правозастосовну практику є окремий розділ науки криміналістики – криміналістична техніка.

Криміналістична техніка – це розділ криміналістики, який являє собою систему наукових положень про механізм утворення окремих видів слідів злочинної діяльності і принципи розроблення та застосування техніко-криміналістичних засобів, прийомів, методів і технологій, призначених для виявлення, збирання, дослідження та використання доказів у досудовому розслідуванні, судовому провадженні та профілактиці кримінальних правопорушень.

Криміналістична техніка є одним із найдавніших розділів криміналістики, який виник унаслідок активного запозичення та впровадження досягнень природничих і технічних наук, методи й засоби яких були трансформовані в практику досудового розслідування для виявлення слідів злочинної події та роботи з криміналістично значущою

інформацією для виявлення, розслідування та запобігання злочинів. Практика застосування технічних засобів і прийомів у розслідуванні злочинних проявів із часом набула системного характеру, що привело до наукових узагальнень і теоретичного обґрунтування появи нового наукового напрямку – криміналістичної техніки.

Становлення та розвиток криміналістичної техніки відбувався на базі практичного застосування та впровадження новітніх методів, прийомів, засобів і технологій кінця XIX ст. Методи хімії, фізики, медицини, біології, балістики й інших галузей знань активно впроваджувалися та пристосовувалися для вирішення криміналістичних завдань, пов'язаних із виявленням слідів злочинної діяльності, їх дослідженням й інтерпретацією, а зрештою – з вирішенням проблем кримінального судочинства. Паралельно розроблялися також власне криміналістичні засоби, методи та прийоми. Так, у межах криміналістики почала формуватися система техніко-криміналістичних засобів і методів, пристосованих і спеціально створених для розкриття, розслідування та попередження найрізноманітніших злочинних проявів. Це спонукало не тільки розвиток криміналістичної техніки та формування окремого розділу, але й заклало підґрунтя формування криміналістики.

Найменування «криміналістична техніка» для позначення одного з розділів криміналістики з'явилося не відразу, а внаслідок тривалого процесу розвитку криміналістичної науки й слідчої та судової практики. На етапі раннього становлення криміналістики для позначення цих знань уживалися такі терміни, як «кримінальна техніка», «наукова техніка розслідування злочинів», «поліцейська техніка» і просто «техніка» тощо. Поняття «криміналістична техніка» виникло для позначення сукупності технічних приладів, пристроїв і матеріалів, що використовують для виявлення, фіксації та дослідження джерел криміналістичної інформації.

Термін «техніка» у загальному розумінні означає сукупність засобів, знарядь, прийомів і навичок, що використовують у суспільному виробництві, призначених для створення матеріальних цінностей і пов'язаних із вивченням, застосуванням та вдосконаленням засобів і знарядь праці¹. Залежно від сфери застосування техніки вона поді-

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2001. С. 1244.

ляється на функціональні галузі, зокрема, виробнича техніка, техніка наукових досліджень, військова техніка, побутова техніка тощо. У цьому сенсі криміналістична техніка також має розглядатись як одна з функціональних галузей загальної техніки, яка використовується у правоохоронній сфері, досудовому розслідуванні й судочинстві.

Водночас у криміналістиці поняття «криміналістична техніка» має й інший зміст, оскільки використовується для назви одного з розділів науки криміналістики, що містить систему наукових положень і принципів застосування та розроблення технічних засобів, прийомів, методів і технологій, призначених для виявлення, розкриття, розслідування та попередження кримінальних правопорушень, а також для правильного вирішення завдань судочинства. У цьому аспекті термін «криміналістична техніка» означає структуровану частину криміналістичного наукового знання, тобто становить систему криміналістичних знань і має дещо умовний характер.

Поняття криміналістичної техніки використовується у трьох значеннях: 1) розділ науки криміналістики або розділ навчального курсу; 2) сукупність техніко-криміналістичних засобів (обладнання, приладів, інструментів, матеріалів тощо); 3) система техніко-криміналістичних прийомів, методів і технологій.

Під криміналістичною технікою як *розділом науки криміналістики* розуміють систему наукових криміналістичних знань (теорій, учень, концепцій, законів), засобів, прийомів і методів різних наук, що використовують для пізнання закономірностей утворення та існування слідів злочинної події і заснованих на цьому рекомендацій щодо розроблення та застосування науково-технічних засобів, техніко-криміналістичних прийомів і методів для підвищення ефективності виявлення, збирання, дослідження та використання доказів у судочинстві. Криміналістичну техніку також розглядають як *розділ навчального курсу криміналістики*, тобто складову частину курсу цієї навчальної дисципліни, яка є обов'язковим елементом навчальної програми підготовки юристів. Зміст системи (структури) навчальної дисципліни охоплює як загальні положення криміналістичної техніки, так і окремі галузі, зокрема, традиційні та нетрадиційні (новітні). Вона формується на основі наукових досліджень і становить струнку систему знань, що містить низку криміналістичних учень (криміналістичне вчення про сліди, про ознаки зовнішності особи, про холодну зброю, кримі-

налістичну реєстрацію), теорій (наприклад, криміналістичної ідентифікації), розділів (галузей) (криміналістичну балістику, вибухотехніку, одорологію, фоноскопію тощо).

Криміналістичну техніку трактують і як *сукупність техніко-криміналістичних засобів*, призначених для виявлення, збирання, дослідження і використання доказів у кримінальному провадженні й запобігання вчиненню кримінальних правопорушень. *Техніко-криміналістичний засіб* – це технічний (у власному розумінні слова) інструмент, прилад, обладнання, матеріал, спеціально розроблений, пристосований або запозичений криміналістикою для пошуку, виявлення, фіксації, вилучення або дослідження доказів, а також для запобігання та профілактики кримінальних правопорушень. Криміналістичну техніку розглядають у більш широкому розумінні як сукупність технічних засобів різного призначення (загальнонаукового, загально-технічного, спеціального криміналістичного), які рекомендують застосовувати в практичній діяльності з розкриття, розслідування та попередження кримінальних правопорушень і вирішення завдань кримінального, цивільного, адміністративного й інших видів судочинства.

Криміналістичну техніку розуміють як *систему техніко-криміналістичних прийомів, методів і технологій*, призначених для виявлення, фіксації, попереднього дослідження, вилучення та експертного дослідження доказів й інших криміналістичних об'єктів, які можуть мати значення для розслідування та судового розгляду. *Техніко-криміналістичний прийом* – це заснований на даних природничих або технічних наук найбільш раціональний спосіб дії при збиранні, фіксації, вилученні та дослідженні доказів за допомогою техніко-криміналістичних засобів чи технологій для вирішення криміналістичних завдань у процесі розслідування та судочинства. *Техніко-криміналістичний метод* – це система техніко-криміналістичних прийомів, що використовують для досягнення мети з виявлення, фіксації, вилучення або дослідження доказів і вирішення завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК України, і судового розгляду. *Техніко-криміналістичні технології* являють собою систему впорядкованих технологічних дій, заходів, операцій та процедур послідовної реалізації техніко-криміналістичних засобів, прийомів і методів виявлення, фіксації, вилучення та дослідження доказів для вирішення криміналістичних завдань у розслідуванні та судочинстві. Для ефективного вирішення завдань

розслідування і забезпечення досягнення цілей судочинства важливим є дотримання принципу системності застосування техніко-криміналістичних засобів, прийомів, методів і технологій.

Завдання криміналістичної техніки визначаються завданнями і функціями науки криміналістики, роллю та призначенням застосування техніко-криміналістичних засобів, прийомів, методів і технологій під час виявлення, фіксації, вилучення та дослідження доказів у досудовому розслідуванні й судочинстві.

Загальним завданням криміналістичної техніки як розділу науки криміналістики є наукове сприяння та забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 КПК України).

Специфічними завданнями криміналістичної техніки є:

1) дослідження закономірностей утворення слідів кримінального правопорушення, які є основою для розроблення та формування системи техніко-криміналістичних засобів, прийомів, методів і технологій, призначених для виявлення, фіксації, вилучення та дослідження доказів, які можуть мати значення для розслідування та судового розгляду;

2) розроблення та пропонування практичних рекомендацій щодо застосування техніко-криміналістичних засобів, прийомів, методів і технологій із метою ефективного виявлення, фіксації та дослідження слідів злочинної діяльності й вирішення завдань розслідування та судового розгляду;

3) удосконалення існуючих, розроблення та впровадження в практику новітніх техніко-криміналістичних засобів, прийомів, методів і технологій, спрямованих на виявлення, фіксацію, вилучення та дослідження доказів, які можуть мати значення для ефективного вирішення завдань розслідування і забезпечення досягнення цілей судочинства;

4) розроблення та удосконалення системи криміналістичної реєстрації, накопичення доказової інформації та/або об'єктів, формування відповідних інформаційно-пошукових, інформаційно-довідкових,

реєстраційно-інформаційних систем, реєстрації і систематизації криміналістичних та інших об'єктів із метою виявлення, розкриття і ефективного розслідування кримінальних правопорушень (обліків, колекцій, слідотек, картотек, відеотек тощо);

5) дослідження та аналіз причин і умов, що сприяли вчиненню злочинної діяльності й розроблення на їх основі рекомендацій щодо ефективного застосування техніко-криміналістичних засобів, методів, прийомів і технологій профілактичного характеру (завдання криміналістичної профілактики);

6) використання міжнародного досвіду щодо застосування техніко-криміналістичних засобів, прийомів, методів і технологій з метою ефективного виявлення, фіксації та дослідження доказів тощо.

Наукові положення криміналістичної техніки базуються на пізнанні й використанні закономірностей природничих, технічних та інших наук (фізики, хімії, біології, антропології тощо), а також на окремих криміналістичних теоріях і вченнях (учення про механізми слідоутворення, теорія ідентифікації тощо).

Система криміналістичної техніки. Криміналістична техніка як розділ криміналістики містить низку елементів, що утворюють систему, у якій можна виокремити *два рівні*:

1) *загальні положення криміналістичної техніки* (охоплюють поняття, завдання, систему криміналістичної техніки, загальну характеристику техніко-криміналістичних засобів, прийомів, методів і технологій, їх класифікацію, поняття та систему засобів і методів криміналістичної техніки, джерела її формування, підстави, форми та способи їх застосування, систему її складових елементів (галузей), зв'язок з іншими розділами криміналістики тощо);

2) *галузі криміналістичної техніки*. В основу побудови системи галузей криміналістичної техніки покладено *предметно-слідоутворюючий принцип*, тобто матеріальні об'єкти й різні види слідів, які досліджують за допомогою науково-технічних засобів: сліди людини; знарядь зламу й інструментів; вогнепальної зброї тощо. У цьому сенсі підставою виокремлення складових елементів (галузей) криміналістичної техніки виступає доказова й криміналістично значуща інформація, яку отримують при вивченні й дослідженні слідів злочинної події за допомогою відповідних засобів і методів криміналістичної техніки. Система основних елементів цього розділу криміналістики

побудована з урахуванням видів (типів) слідів кримінальних правопорушень, особливостей відображення об'єктів і слідів, а також завдань, що вирішуються при їх дослідженні й дають змогу сформулювати відповідні знання в структурі, яка може бути представлена окремими галузями криміналістичної техніки.

Такий підхід передбачає врахування можливостей пізнання закономірностей утворення різних видів слідів злочинної діяльності (слідів людини, знарядь зламу й інструментів, транспортних засобів, вогнепальної зброї, вибухових пристроїв тощо), а також отримання доказової інформації під час дослідження таких слідів засобами криміналістичної техніки, які є основою для розроблення та формування системи техніко-криміналістичних засобів, прийомів, методів і технологій.

Утворюючи структуру криміналістичної техніки, ці галузі тісно пов'язані не лише між собою, а й з іншими розділами криміналістики: загальною теорією криміналістики, криміналістичною тактикою та криміналістичною методикою. Тактичні прийоми під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій створюють передумови для найбільш ефективного застосування засобів і методів криміналістичної техніки. Водночас поява нових техніко-криміналістичних засобів в арсеналі криміналістичної техніки впливає на тактику проведення окремих слідчих (розшукових) дій, що зі свого боку призводить до вдосконалення криміналістичних методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень: убивств, розбійних нападів, крадіжок, транспортних пригод тощо. До структури криміналістичної техніки як розділу науки криміналістики включають традиційні й нетрадиційні галузі.

Традиційні галузі криміналістичної техніки:

1) *криміналістична фотографія і відеозапис* – сукупність наукових положень і розроблених на їх основі спеціальних фото-, відеозаписувальних засобів і відповідних методів, які використовують для збирання, дослідження, фіксування та демонстрування доказової інформації;

2) *криміналістичне дослідження слідів (криміналістична трасологія)* – це галузь криміналістичної техніки, що вивчає матеріально фіксовані сліди, закономірності й механізм їх виникнення, розробляє техніко-криміналістичні засоби, прийоми й методи виявлення, фіксації, вилучення та дослідження слідів із метою їх використання для вияв-

лення злочинців, розслідування, розкриття та попередження кримінальних правопорушень;

3) *криміналістичне дослідження вогнепальної зброї, боєприпасів, окремих частин і слідів їх дії (судова балістика)* – вивчає ознаки вогнепальної зброї та боєприпасів, закономірності виникнення слідів їх застосування, розробляє засоби й методи збирання і дослідження таких слідів для встановлення певних обставин розслідуваних злочинів, а також рекомендації щодо запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним із вогнепальною зброєю;

4) *криміналістична вибухотехніка* – галузь криміналістичної техніки, яка вивчає вибухові речовини, пристрої та закономірності виникнення слідів їх дії, розробляє техніко-криміналістичні засоби, прийоми й методи виявлення, фіксації, вилучення та дослідження вибухових пристроїв, вибухових речовин і слідів їх дії з метою розслідування, розкриття та попередження кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових речовин і вибухових пристроїв;

5) *криміналістичне дослідження холодної зброї* – галузь, що вивчає холодну зброю та конструктивно схожі з нею вироби, сліди їх застосування при вчиненні кримінальних правопорушень і розробляє технічні прийоми, методи й засоби виявлення, фіксації, вилучення та дослідження таких об'єктів;

6) *криміналістичне (техніко-криміналістичне) дослідження документів* – охоплює вивчення способів і закономірностей виготовлення документів чи окремих реквізитів, матеріалів документів, способів матеріального й інтелектуального підроблення, друкарських засобів, технологій, письмового приладдя і речовин, а також розробляє засоби, прийоми й методи дослідження таких об'єктів і правил поводження з ними з метою використання під час досудового розслідування, судового розгляду й попередження кримінальних правопорушень;

7) *криміналістичне дослідження письма (судове почеркознавство та судове авторознавство)* – вивчає закономірності формування, розвитку та функціонування письмової мови й почерку, розробляє методи дослідження письма з метою ідентифікації виконавця рукопису, встановлення автора тексту, а також іншої інформації, що має важливе значення під час розслідування кримінальних правопорушень;

8) *криміналістичне дослідження ознак зовнішності людини (криміналістична габітологія або габітоскопія)* – це галузь криміналістичної техніки, що являє собою систему наукових положень про ознаки зовнішності людини, їх матеріальні й ідеальні відображення, розробляє техніко-криміналістичні засоби й методи збирання, фіксації дослідження та використання цих ознак із метою розшуку та ідентифікації особи;

9) *криміналістичне дослідження матеріалів, речовин і виробів (криміналістичне матеріалознавство)* – розділ криміналістичної техніки, який вивчає закономірності виникнення, умов збереження та способів передачі криміналістично значущої інформації, що міститься у властивостях матеріалів, речовин і виробів як елементів матеріальної обстановки кримінального правопорушення;

10) *криміналістична реєстрація* – система наукових положень і практичних рекомендацій щодо формування, організації та використання криміналістичних інформаційних систем (обліків) із метою забезпечення розкриття, розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

Нетрадиційні (новітні) галузі криміналістичної техніки:

1) *криміналістичний ДНК-аналіз* – галузь криміналістичної техніки, яка вивчає індивідуальні генетичні ознаки живих організмів, що містяться в їхній ДНК, із метою ідентифікації та виконання завдань під час розкриття, розслідування, профілактики кримінальних правопорушень і їх судового розгляду;

2) *криміналістичне дослідження цифрових слідів* – галузь криміналістичної техніки, яка досліджує закономірності й механізм утворення цифрових слідів і розробляє методи, прийоми, технології та техніко-криміналістичні засоби їх виявлення, вилучення і дослідження під час розкриття, розслідування, профілактики кримінальних правопорушень і судового розгляду;

3) *криміналістичне дослідження слідів запаху (криміналістична одорологія)* – галузь криміналістичної техніки, що вивчає закономірності виявлення, аналізу, вилучення та зберігання запахових слідів і розроблюваних на їх основі технічних засобів, наукових прийомів і методів їх дослідження з метою розкриття, розслідування та попередження кримінальних правопорушень, а також подальшого їх використання в кримінальному судочинстві;

4) *криміналістичне дослідження звукових слідів або ідентифікація людини за голосом (криміналістична фоноскопія)* – це галузь криміналістичної техніки, що вивчає закономірності формування звукової інформації, її відображення за допомогою технічних засобів і розробляє на цій основі ефективні прийоми й методи її використання з метою ідентифікації та діагностики джерела звуків, а також засобів фіксації звукових сигналів, записаних на плівку, дискету або інший сучасний носій інформації;

5) *криміналістичне вчення про мікрооб'єкти (криміналістична мікрологія)* являє собою систему науково розроблених методів і технічних засобів виявлення, вилучення та дослідження мікрооб'єктів як матеріальних носіїв криміналістично значущої інформації (доказів) із метою наступного їх використання для вирішення завдань кримінального судочинства;

6) *криміналістична поліграфологія* – система наукових положень і практичних рекомендацій щодо науково-методичних засад, технічних, організаційно-тактичних, правових умов проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа з метою встановлення наявності або відсутності в особи ідеальних (психофізіологічних) слідів відображень, пов'язаних із конкретними досліджуваними обставинами події минулого (фактами чи явищами), які використовують під час розкриття і розслідування кримінальних правопорушень та в судочинстві;

7) *криміналістичне профілювання (криміналістичний профайлінг)* – сукупність спеціальних знань, основу яких складають психологічні методи й методики аналізу та прогнозування поведінки особи, що дають змогу на підставі вивчення слідової картини на місці події скласти психологічний профіль злочинця з метою його розшуку¹.

Запропонований перелік не є вичерпним. Трансформація сучасної злочинності та разом із цим поява нових засобів і методів боротьби з нею сприяють формуванню нових криміналістичних знань, які потребують удосконалення та появи нових напрямів, галузей криміналістичної техніки впорядкування і розподілу системи нових криміналістичних знань, які мають міждисциплінарний, інтегративний харак-

¹ Саковський А. А. Поняття, завдання та система криміналістичної техніки. *Криміналістика* : підручник / за заг. ред. В. В. Пяковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. С. 87–90.

тер, наприклад у галузі криміналістичної фоноскопії, цифрових технологій, ДНК-досліджень тощо.

Останнім часом активно розвиваються такі напрями, як *аерокосмічна криміналістика* (використання засобів аерокосмічної зйомки для потреб досудового розслідування та судового провадження), *ядерна криміналістика* (криміналістичне дослідження слідів радіоактивних речовин), *цифрова криміналістика* (криміналістичне дослідження цифрових слідів), *воєнна криміналістика* та ін.

5.2. Правові основи, суб'єкти, форми та принципи застосування криміналістичної техніки

Розслідування кримінальних правопорушень – це специфічна пізнавальна й посвідчувана діяльність, яку здійснюють у формі процесуального доказування уповноважені органи (підрозділи, сторони й інші учасники кримінального провадження) із застосуванням техніко-криміналістичних засобів, прийомів, методів і технологій, спрямованих на виявлення, збирання, дослідження, вилучення доказової інформації та дослідження джерел доказів у межах кримінального провадження з дотриманням процедур та у спосіб, передбачений чинним кримінальним процесуальним законодавством України.

Основними формами застосування криміналістичної техніки є:

1) *процесуальна форма*, під якою розуміють використання техніко-криміналістичних засобів (приладів, інструментів, пристроїв і матеріалів), техніко-криміналістичних прийомів, методів і технологій у межах кримінального провадження, а саме: а) слідчим (прокурором) під час проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій; б) оперативним працівником під час проведення оперативно-розшукових заходів; в) спеціалістом під час проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та експертом під час проведення судових експертиз; г) судом (суддею, слідчим суддею) під час судового провадження; г) учасниками досудового розслідування та судового розгляду. Факт використання техніко-криміналістичних засобів (приладів, інструментів, пристроїв і матеріалів), прийомів і методів підлягає обов'язковій фіксації в процесуальних